

nyektől. A modern egyetemi rendszer működése körül a brain drain és a diplomás munkanélküliség jelensége épp úgy felbukkan, mint az egykori gyarmatosító országok fehérgalléros értelmiségének, új kutatónemzedékének térségbe áramlása. A kölcsönös érdekek kiszolgálása, úgy tűnik, erősíti az együttműködést, melynek elsődleges terepévé az egyetemek válhatnak.

Az európai és arab országok viszonyát vizsgálva aligha maradhat el az identitás, kisebbség, nemzetközi migráció, globalizáció fogalmakkal körbefogott terület bejárása. A kapcsolódó tanulmányok az iskola értékközvetítő szerepéből kiindulva jutnak el egyfelől egy meghatározott kisebbségi csoportból – a franciaországi török bevándorló családokból – származó gyerekek identitásválságának megragadásához, másfelől azon lehetőségek és eszközök feltárásához, melyek segítségével a globalizációs jelenségek nyomán bekövetkező identitásvesztés megelőzhető, kivédhető. Kétféle kisebbségi helyzet, kétféle idegenség értelmezéséről van szó, s ennek megfelelően két fő csapásirány jelenik meg a megoldáskeresésben is. Az első helyzet a kívülről érkezett és a befogadó viszonyrendszerében értelmezi az idegenség kezelési lehetőségét, s a befogadó kultúrába történő integráció lépéseihez kínál válaszokat. A második a többségi társadalom integrált részét képező nemzeti kisebbségek önazonosságbeli vitalitásának fenntartására irányul, felvázolja a fő kompetencia-területeket, s az ezek fejlesztéséhez szükséges célszereket is.

A bemutatott folyóirat írásai az oktatás kontextusába helyezve a lehető legszélesebb spektrumon igyekeznek értelmezni az európai-arab párbeszéd kérdését, támpontokat kínálva az egyes diskurzusok elméleti és gyakorlati szempontú megközelítéséhez. A nemzetközi ajánlások, sikeresnek tekintett programok tanulmányozásán túl azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a párbeszéd akkor válhat hosszú távúvá, ha önmagától folyik, természetessé válik, s nem külső körülmények szorítása hívja életre, illetve tartja fenn.

(Open File: *The Euro-Arab Dialogue: An educational Bridge? Prospects-Quarterly Review of Comparative Education, Vol. XXXIII, No. 4, 2003.*)

Nagy Éva

VALLÁS ÉS OKTATÁS KAPCSOLATA EGYHÁZ NÉLKÜL? – A MUSZLIM MODELL

Vallás, jog és oktatás kapcsolata nemcsak a muszlim világ művelődéstörténete iránt érdeklődőknek fontos, hanem a térségben mind a mai napig érvényes megállapításokra juthatunk belőle. Éppen ezért meglepő, hogy viszonylag későn kezdtek el e kapcsolat vizsgálatát, hiszen „élő hagyományról” van szó a muzulmánok esetében, amelyben az iszlám egybeforr az oktatási intézményrendszerrel. A folyamat, amelynek ez köszönhető, a középkorban zajlott le, vagyis – mint a muszlim világ esetében annyiszor – a jelenlegi oktatáspolitikai és világszemlélet megértéséhez elengedhetetlen a művelődéstörténeti eredmények ismerete. Ráadásul a közvetlen haszon, a muszlim gondolkodástörténet feltárása mellett, európai kultúránkra is új szemmel tekinthetünk, s nemcsak a „másikban” felfedezhető ismerős vonásokon keresztül, hanem saját kultúrtörténetünkkel kapcsolatos új belátások nyomán is. Ám még mielőtt ennek tükrében ráternék magára a recenziorra, érdemesnek tűnik röviden áttekinteni a középkori muszlim világ oktatási hátterét.

A Kr. u. XI. század közepén új oktatási intézmény jelenik meg a muszlim világban: a *madrasza*. Ez a felsőoktatási intézmény anyagilag független a hatalomtól, és az iszlám számára lényegi fontosságú elem, a vallásjog (*fikh*), s az ehhez kapcsolódó kiegészítő tudományok (nyelvtudomány, a Korán hermeneutikai vizsgálata, jogforrásnak számító próféta hagyományok ismerete) szakértői, a vallásjogtudósok képzési helye. Szunniták és síiták szétválását követően éppen ezek a vallásjogtudósok váltak a szunnita vallási gyakorlat meghatározóivá, s a *madraszák* kialakulásának idejére – részben a korábbi, racionális alapokon nyugvó szövegmagyarázatot hirdető gondolkodási iskola, a *mutaziliták* fellépésének ellenhatásaként – négy vallásjogi irányzatra (*madzhab*) váltak szét, amelyek alapítójukról kapták nevüket: málikitákra, hanbalitákra, hanafitákra és sáfítákra. Ezek a vallásjogi irányzatok máig a muszlim közösség gyakorlatát

meghatározó, rituális, egyúttal politikai szerveződések biztosítói és ellenőrei.

Természetesen a *madrasza* nem a semmiből bukkan fel. A *maktabok* vagy alapfokú oktatást biztosító mecsetiskolák, ahol írni-olvasni, számolni tanultak a gyereket, valamint a Korán elsajátítására oktatták őket, már korábban is léteztek, akárcsak a mecsetiskolák, ahol a már említett muszlim tudományokat lehetett megismerni. Ezek mellett – általában magánúton – a „régiek” tudományait tanulhatta még az érdeklődő: az antikvitásból fennmaradt teljes ismeretrendszert a logikától a metafizikáig, valamint a filozófiai rendszer részét képező orvostudományt.¹ Vagyis két ismertelméleti egész létezett a középkori muszlim világban, az iszlám tudományosság, és az antik tudományosság, amelyek közül az utóbbit végül sikerült a muzulmán tudományoknak integrálniuk. (Egyébként a *madrasza* sikerességét mutatja, hogy az egész muszlim világban elterjedt, vagyis a síták is átvették, noha náluk nem alakultak ki önálló vallásjogi iskolák.)

George Makdisi (1920–2002), a Pennsylvanai Egyetem tanára éppen ezt, a középkori muszlim világ oktatási és a vallásjogi intézményrendszer közötti kapcsolatot, és ezen belül a vallásjogi iskolák kulcsfontosságú szerepét tárta fel; munkája az egyetemes történetírás szempontjából is lényegében új meglátásokat eredményezett. Rámutatott, a *madzhabok*nak a *madrasza* nyújtott lehetőséget arra, hogy addig nem látott önállósággal és szervezetséggel lépjenek fel, s a muszlim társadalom egészének meghatározójává váljanak. Megfogalmazta a *madraszák* és a középkori latin nyelvű világ *universitatis* közötti kapcsolatot, utalva arra, hogy ez utóbbiak talán az előbbieket mintájára alakultak ki.² Az oktatás módszerét és anyagát összegyűjtve átfogó képet nyújtott arról, milyen eszközökkel érhettek el a vallásjogtudósok az oktatás minőségének biztosítását, és milyen ismeretekkel kellett rendelkeznie annak, aki a vallásjogtudósok „céhének” tagja volt. Elsőként vette szemügyre a középkori muszlim világ oktatási intéz-

ményeit és ezek társadalomra gyakorolt hatását, és elsőként fogalmazta meg a párhuzamok keresésének szükségességét a Földközi-tenger medencéjének egészében. A szóban forgó kötet előkészítése kezdetén még élt Makdisi, így ő maga fogadta el, hogy a tiszteletére kiadni tervezett könyv témája az iszlámban alapvető fontosságú vallásjog és az oktatás kölcsönhatása legyen a muszlim világban.

A munka eredménye a 2005 elején megjelent kötet, amelyben – az előszón és a kötet szerkesztőinek közös összefoglalóján, valamint George Makdisi műveinek bibliográfiáján kívül – nyolc tanulmány kapott helyet. A szerkesztők szándéka szerint a tanulmányok az alapfoktól a felsőfokú oktatásig a középkori muszlim világ oktatási rendszerének megfelelő sorrendben követik egymást, az utolsó kettőtől eltekintve, amelyek átfogóan kezelik választott témájukat.

Az első tanulmány, Sherman A. Jacksontól, a középkori muszlim világ általános iskolájának feladataival és fegyelmezési megoldásaival foglalkozik egy Kr. u. XVI. században a témáról készült munka bemutatásán és elemzésén keresztül, egyúttal felhívja a figyelmet arra, hogy a jogtudósok az alapfokú oktatásban is szerepet játszottak, nemcsak oktatókként, hanem ellenőrző „szervként” is, amennyiben az ő feladatuk volt ellenőrizni mind a tanárt, mind a diákat.

A második tanulmányban Christopher Melchert az iszlám teológia formatív szakasza, a Kr. u. VIII–IX. század oktatási módszerének feltárására vállalkozva a vallásjogban meghatározó szerepet játszó prófétai hagyományok (*hadísz*) átadásakor elfogadott viselkedésről ír. Mivel a formálódó iszlám szempontjából különösen fontos ismeretekről van szó, s ekkor még nem létezik a *madrasza* intézménye, a hagyományokból és az ezekhez kapcsolódó életrajzi adatokból olvasható ki az alapvető oktatási forma és az ehhez kapcsolódó gondolkodás.

A mameluk kori Egyiptomban és Szíriában megszerezhető felsőfokú iszlám jogi végzettséggel foglalkozó Devin Stewart tulajdon-

1 A középkori muszlim világ oktatásáról lásd még. Kéri Katalin: *Nevelésügy a középkori iszlámban*, Pécs, Iskolakultúra, 2002.

2 George Makdisi: *Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1981 és úo: *The Rise of Humanism in Classical Islam and the Christian West, with special reference to scholasticism*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1990.

képpen ahhoz a vitához járul hozzá, amelyet George Makdisi indított el. Állítása szerint a *madrasz*ban elvégzett jogi stúdiumok végén a *disputa*hoz hasonló módon kellett tanúságot tenni a diáknak jogi ismereteiről, s ezt követően kapta meg – írásos formában is – az engedélyt (*idzsáza*), miszerint oktathat és jogi szempontból érvényes rendeleteket (*fatvákat*) bocsáthat ki, s ezt végső soron a *licentia docendi* forrásaként azonosította. Makdisifeltevéseit illetve eredményeit az azóta született munkákban kétségbe vonták,³ s Stewart most életrajzi adatok, valamint a Kalkasandi (Kr. u. XIV. század) nagy jelentőségű munkájában, a *Szubb al-Aas*ában szereplő engedélyformula felhasználásával igyekszik árnyalni a képet.

Shawkat Toorawa egy Kr. u. XII. században élt tudós, Abdul-Latíf al-Bagdádi önéletrajzi írásának vizsgálatával mutatja be a tudós tanulmányainak szakaszait, a tanulmányi anyagot és tanárainak személyét. A felsorolásból nemcsak életpályája rajzolódik fel, hanem az iszlámtudományokon kívül a „régiek” tudományai, vagyis az antik tudományok iránt érdeklődő személy tananyaga is.

Bernard Weiss tanulmánya az előbbi kortársa, a jogtudós Szajf al-Dín al-Ámidi átfogó jogtudományi munkájával foglalkozik kimutatva, hogy az egyes kérdésekben (*maszala*) megfogalmazott döntések tanórai jegyzetek és nyilvános viták alapján kialakult egységek, vagyis al-Ámidi könyve nemcsak elméleti útmutatóként szolgálhatott a jogtudományban elmélyedni kívánóknak, hanem a jogtudós nyilvános megszólalásainak módszerét, a szükség logikai és érveléstechnikai eszközöket is a kezükbe adhatta.

Joseph Lowry tanulmánya a négy *madzhab* egyikének alapítója, al-Sáfii (megh. Kr. u. 820) jogelméleti munkájához kapcsolódik. A jogtudomány forrásának számító Korán és a szunna (prófétai szokásokból levezetett szabályok) tiltásai és parancsai (*amr va nabí*) közötti eltérések magyarázata, érvényességük megállapítása kulcskérdés a jogrendszer működéséhez. Sáfii hermeneutikai eszközöket dolgoz ki az eltéré-

sek megszüntetésére, amelyet aztán tanítványa, a IX. században élt al-Muzani fejlesztett tovább, teljes rendszerré. Lowry rámutat, hogy al-Sáfiiak a jogelmélet (*uszúl al-fikh*) terén nagyon is világos és látható hatása volt, ha tanítványa révén is.

Az utolsó előtti tanulmányban William Granara vázolja fel Szicília történetének muszlim szakasza (Kr. u. IX–XI. század) műveltségét. Világosan kiderül, hogy a sziget az észak-afrikai málikita *madzhab* befolyása alatt állt, s hogy művelődéstörténeti szempontból a Kalbida kormányzók idején (Kr. u. X. század közepe) jelentette a térség virágkorát. Az áttekintés során Granara jelzi a terület vallásjog-tudományi szempontból jelentős szerzőinek nevét és munkáik témáját.

Végül Gary Leiser a témához képest rövid, mégis rendszeres munkában veszi szemügyre Anatólia iszlamizálódását és a *madraszák* elterjedését ebben a térségben az oszmánok érkezése előtt. Nemcsak, hogy rámutat, a manzikerti csata (Kr. u. 1071) után szinte azonnal felbukant itt is az akkor még újdonságnak számító *madrasza* intézménye (az elsőt, Bagdadban, Kr. u. 1065-ben alapították), hanem az iskola anyagi hátterét – és a hatalmi központtól való függetlenségét – biztosító kegyes alapítványok (*vakf*) lehetettek a keresztény többségű lakosság iszlamizálásának eszközei is. Együttal a *madraszák*ban helyet kapó szúfik népszerűsége segítségével az iszlám jogrendszere is gyökeret verhetett a frissen áttért közösségekben.

A tanulmányok rövid értékelésénél szintén érdemes két részre választani a kötetet, és az első hatot mint részkérdések feldolgozásait, elkülöníteni az utolsó kettőtől. Ennek megfelelően az első részből legjobbnak Joseph Lowry tanulmányát érzem egyrészt al-Muzani szerepének feltárása okán, másrészt a szerzőknél szereplő *baján*-fogalom és hermeneutikai módszer bemutatása miatt. Kiváló esettanulmánynak tetszik még Shawkat Toorawa munkája, a XII. századi tudós önéletrajzi és életrajzi anyagokból kirajzolódó tanulmányainak végigvitele, amely világosan érzékelteti, hogy erre az

³ Elsősorban: Michael Chambelain: *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190–1350*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

időre az iszlám jogtudomány intézményesített (*madrászákban* zajló) oktatása mellett mennyire nehéz volt antik tudományokban is ismereteket szerezni. Bernard Weiss és Sherman Jackson egy-egy szövegből kiindulva írták meg tanulmányukat, s noha ezeket messzemenően pontosan ismertetik, mivel nem térnek ki a témához kapcsolódó többi kötetre, ezért az általánosítás, a végső szintézis hiányzik. (Jacksonnál inkább a hangsúly kérdéses, mivel a Kr. u. IX. században élt Muhammad ibn Szahnún – aki egyébiránt a Sziciliával foglalkozó átfogó tanulmányban is feltűnik – azonos témában készült munkája megjelenik a lábjegyzetek anyagában, míg Weiss dolgozata éppen lábjegyzetek, kontextusba ágyazás terén szegényes.)

Christopher Melchert munkája külön méltatást érdemel, a források aprólékos feldolgozása miatt. A rövid tanulmány a viselkedéskultúra szabályozására tett kísérletek vizsgálatával a közvetlen oktatástörténeti érvényén felül rámutat, az iszlámot valóban az élet minden területére érvényes szabályozó elvnek tekintik. Ugyanez a megállapítás érvényes a tanítási engedély és a jogi iskolák közötti kapcsolat megismeréséhez hozzátevő Stewart-tanulmány esetében is: a *madrásza* létrejöttével a szunnita vallásjogtudósok befolyása megnőtt az egész muszlim világban. Ennek egyik kézzelfogható nyoma a vallásjogi rendeletek és tanítás kibocsátására vonatkozó engedély (*idzsázat al-iftá va al-tadrísz*), amely Makdisi ezirányú érvelésének egyik alapja. Stewart tehát ezt az – ingatagnak tűnő – alapot igyekszik munkájával megerősíteni, amelyben az adatok elemzése mellett helyet kap Kalkasandi könyve vonatkozó részeinek angol nyelvű fordítása, és életrajzi lexikonokból kigyűjtött adatok rendszerezése is. Az adatrengeteg – ez a tanulmány a leghosszabb a kötetben – éppen nagysága miatt nehezen használható. Meglehet, a mameluk kor Egyiptom és Szíria ilyen jellegű vizsgálatához kicsi a tanulmány forma.

A második részben tárgyalt két tanulmányt szemügyre véve Gary Leiseré látszik érthetőbbnek és átgondoltabbnak. Az oszmánok érkezése előtti Anatólia *madrászáinak* történetét és létrejöttét 16 oldalban összefoglalni merész vállalkozás, ám ennyiből is világos és elfogadható érvelés bontakozik ki a térség iszlamizálásában játszott szerepükre vonatkozóan. A má-

sik tétellel kapcsolatban – a dervisek és a „népi iszlám” képviselői helyett elsősorban a *madrászák*knak köszönhető a frissen áttért csoportok betagozódása a muszlim társadalomba – már szükségesnek tartom a térség mélyebb társadalomtörténeti vizsgálatát. William Granarának a muszlim Szicília művelődéstörténetével foglalkozó dolgozata külön fejezetet szentel a málikita *madzhab* követője és a szicíliai jogi oktatás megteremtője, Szahnún ibn Szaíd (Kr. u. IX. század eleje) személyének, miközben néhány sorban tárgyalja a szigeten élt többi tudóst. Meglehet, a források hivatkozott szegényes volta miatt nem lehetséges könyv nagyságú munkát készíteni a témából, azonban a kötet második leghosszabb tanulmánya még így is némileg aránytalannak, elkapkodottnak tűnik.

Végezetül – az első bekezdésben leírtakhoz kapcsolódva – két gondolatot szeretnék megosztani. Az első, hogy a *madrászával* kialakult intézményrendszer – függetlenül attól, hogy weberi értelemben vett hivatásnak tartható-e a jogtudósság vagy sem – máig meghatározza a muzulmánok oktatáshoz, s ezzel alapvetően a műveltséghez való viszonyát. Az ismereteket hangsúlyozó vallásnak is nevezett iszlám talán épp azzal az akadállyal kénytelen szembenézni, hogy az ismeretátadás formáinak kialakulása – éppen az ismeretek isteni lényeggel átitatott volta miatt – egyúttal magát a rendszert is érinthetetlennek tüntetheti fel. Ez viszont megnehezíti az ismeretrendszer átalakulását, idomulását az új és újabb igényekhez, ami aztán a muszlim világban jelenleg tapasztalható kettős oktatási rendszerhez (állami/világi iskolák és a hagyományos oktatási rend) vezetett, s ennek hatására a hagyományos oktatásban részesült vallásjogtudósokat is érvényes választások keresésére kényszerülnek. Mivel egyszer – az antikvitásból megörökölt ismeretanyag és az iszlámmal kialakuló ismeretekből kirajzolódó keret esetén – már sikerrel „honosították” az idegen tudásanyagot, érthetővé válik, miként merül fel néhol a „muszlim fizika és kémia” iránti igény. Ugyanakkor éppen ez mutatja, nem érthetjük meg a modern iszlámot és a modern muzulmán világot, amíg nem ismerjük történetiségét, amíg nem keressük meg gondolati gyökereit.

A másik gondolat, hogy bár a kötet tanulmányai nem foglalkoznak ezzel, de talán érde-

mes lenne továbbvinni Makdisi összehasonlító szemléletét. Megvizsgálni, az *universitas* és a *madrasza* fejlődése és társadalmi hatása miben tért el egymástól, szemügyre venni az egymásnak nyújtható alternatívákat és a másik fél vizsgálatából származó belátásokat, hogy a „civakodó ikrek”, Európa és a muszlim világ mély-

ben rejlő közös vonásai is világosan láthatóvá váljanak mindenki számára.

(Lowry, J. E.; Stewart, D. J.; Toorawa, S. M. (eds): *Law and Education in Medieval Islam – Studies in Memory of George Makdisi*. b. n., E. J. W. Gibb Memorial Trust, 2004.)

Tamás Gábor

BEÉRKEZETT KÖNYVEK

Géczi János: *Pedagógiai Tudásátadás. Pécs: Iskolakultúra, 2005. 104 p. (Iskolakultúra-könyvek; 26.)*

Az olvasó a szerző utóbbi öt évben megjelent hét tanulmányát olvashatja a kötetben. Tárgyalja a neveléstudomány történeti dimenzióit, a világ- és emberképek megjelenítését az iskolai tananyagokban (a nyugati civilizációban és az Iszlám világában egyaránt), és három írást is szentel a magyarországi pedagógiai szakfolyóiratoknak. Tematikai különbözőségük ellenére a tanulmányok közös nevezője a művelődéstörténeti szemléletű neveléstörténet.

Bárdos Jenő: *Élő nyelvtanítás-történet. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005. 336 p.*

Tankönyvnek szánt nagy ívű monográfiájában a szerző az idegen nyelvek tanításának történetével foglalkozik. A könyv részletes útmutatót és tantervet is tartalmaz, segítséget nyújtva ezáltal a téma megfelelő oktatásához a tanárképzésben. A kötet külön erénye a végén található nyelvtanítás-történeti panteon, amely több mint 40 oldalon tudósportrékat mutat be lexikonszerűen a nyelvtanítás múltjából és jelenéből.

Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége: nyelvpszichológiai vonatkozások. Szabadka: MTT, 2004. 316 p. (MTT Könyvtár; 8.)*

Tanulmánykötetében Göncz Lajos az elmúlt évtizedben folytatott kutatásainak eredményeit

mutatja be. Az írások középpontjában a vajdasági magyar-szerb kétnyelvű közösség és beszélői állnak, minthogy azonban részletesen, különféle szempontokból járják körül a kétnyelvűség problematikáját, általános érvényű megállapításokat is tartalmaznak. Fontos megállapítása a szerzőnek, hogy a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatra szükségyszerűen más, nem rosszabb, nem jobb, mint az egynyelvűeké.

Papp György (szerk.): *Mi ilyen nyelvben élünk: nyelvpszichológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok. Szabadka: MTT, 2004. 406 p. (MTT Könyvtár; 9.)*

A magyar nemzeti szövegtár, illetve a magyar nyelvi korpusz megteremtésével, pontosabban: annak délvidéki, vajdasági részével régóta foglalkoznak a szerzők, akik e fő munka mellett sokféle csoportos, elméleti és gyakorlati kutatást is végeznek. Jelen kötet ennek a szerteágazó kutatói munkának eddigi eredményeit foglalja össze. A tanulmányok mellett különös érdeklődésre tarthat számot a könyv végén közölt határon kívüli idegen szavak szótára.

[TG]